

írásokat a nagyobb lélegzetvételi – Papp István és Katsányi Sándor szakmai érdeklődéséhez kapcsolódó – eredeti tudományos dolgozatoktól.

Ugyanakkor ennek a szerkesztői megoldásnak előnye is van. Nem emel ki, és nem sorol hátra írásokat tematikus szempontok alapján. Talán az ünnepeltek szempontjából így volt a legszerencsésebb, hiszen nekik a szerzők mindegyikéhez lehet személyes kapcsolata függetlenül attól, hogy az illető milyen terjedelemben és milyen formában köszöntötte őket. Ebben a könyvben az irodalom, a tudományos dolgozat, a történetek, az interjú, a személyes emlékek és reflexiók éppen olyan rendezetlenül jönnek sorban, ahogyan az ember életében a találkozások, a személyes kapcsolatok és az ezek nyomán megragadó emlékfoszlányok. Ha nem is szokványos, mégis értelmezhető és indokolható ez a szerkesztői logika.

Okkal merülhet fel a kérdés: vajon kinek is szól a könyv? Úgy gondolom, hogy a nyomtatott változat elsősorban az ünnepelteknek és maguknak a szerzők-

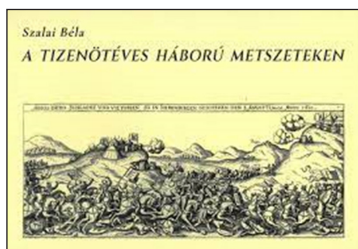
nek szól, mivel összesen 150 példány készült, de a kiadvány bekerül a Magyar Elektronikus Könyvtárba is. A kötetben szereplő írások egy részét sokan fogják olvasni és idézni a későbbiekben is, és nyilván vannak olyan szövegek is, amelyeknek a küldetése csak annyi, hogy egyszer felidézzék az ünnepeltekben a közös emlékeket.

A szerkesztési logika, amelynek középpontjában elsősorban a személyek állnak, azt sugallja, hogy ez a könyv a szó szoros értelmében egy „ünnepi kötet”, amely elsősorban arra hivatott, hogy ajándékkul szolgáljon két, 90. születésnapját ünneplő könyvtári szakember számára. Mégis több annál: a magyar könyvtárügy egy legendás időszakának tükré, amely nagyon sok területen tanulságos lehet, ezért őszintén ajánlom minden szakmabelinek, függetlenül attól, hogy ismeri-e, ismerte-e személyesen Papp Istvánt és Katsányi Sándort.

Tóth Máté

SZALAI Béla. *Így tudták, így hitték, így képzelték: A magyar történelem kortárs metszetein, 1514–1592.* Budapest: MTA KIK, 2021. 244 p.: ill.

SZALAI Béla. *A tizenötéves háború metszetein.* Budapest: MTA KIK, 2021. 359 p.: ill.

A XVI. századi magyar történelem metszetein

A művelődéstörténet sokat idézett, már-már közhellyé koptatott tétele, hogy a középkori kultúra az alfabetizáció híján orális és vizuális volt. Utóbbi állítás igazolására Nagy Szent Gergely pápa (kb. 540–604) gondolatait szokás idézni: „*Ami az olvasni tudóknak az írás, a tanulatlan szemlélőnek ugyanaz a festészet, hogy azok, akik a betűket nem ismerik, legalább a falakon nézelődve olvassák azt, amit a kódexekben nem tudnak elolvasni.*” (A középkori művészet világa. Összeállította, az előszót, magyarázatokat és jegyzeteket írta Marosi Ernő. Budapest: Gondolat, 1969., p. 36.) Persze mindehhez hozzá kell tenni, hogy a középkori társadalom túlnyomó többségét kitevő írástudatlan paraszti népesség képekkel is alig-alig találkozott: csak a templomban láthatott festményeket, ábrázolásokat, otthonában nem voltak vizuális alkotások. A templomokon kívül csupán az udvar és a főurak környezetében lehetett képeket találni, és a helyzet csak a XIV–XV. század fordulóján kezdett lassan, nagyon lassan változni – akkor, amikor az európai művelődésben megjelent a sokszorosított grafika: a fametszet, majd a század végén a rézmetszet, és a megfizethető árú többszörözött képek kezdtek helyet kapni a közrendűek otthonaiban is. Előbb persze a városi polgárság birtokolt képeket,

közülük sokan ekkor már festmények megrendelői is voltak, és nem ritkán saját magukat megfestetve büszkén pózoltak berámázva a falakon. De a XVI. században azért már nyomtatott, sokszorosított grafikák, többnyire szentképek a paraszti népesség házaiban is egyre inkább megtalálhatók voltak – legalábbis Nyugat-Európában. A sokszorosítható kép vitathatatlanul nagy jelentőségű átalakulás kezdetét hozta el a világ megismerésében. A vizuális kultúra elméletének kiváló teoretikusa, *William M. Ivins jr.* (1881–1961), a Metropolitan Múzeum metszetgyűjteményének egykori vezetője szerint „[a] kép pontos megismételhetősége felbecsülhetetlen hatással volt a tudás, a gondolkodás, a tudomány és a technika legkülönbözőbb válfajaira. Nem túlzás kijelenteni, hogy az írás feltalálása óta a pontosan megismételhető kép volt a leglényegesebb találmány.” (IVINS, William M., jr. A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció. Budapest: Enciklopédia, 2001., p. 10.) A sokszorosítás megjelenése tette lehetővé az egyedi festmények viszonylag széles körű megismerését, a kor különféle eseményeinek, felfedezéseinek, szereplőinek vizuális megjelenítését, valamint a környező anyagi, természeti, épített és biológiai valóság pontos, megismételhető, nagy példányszámban hozzáférhető ábrázolását. A XVI. században új műfajok alakultak ki, a mai újságok előképének felfogható tudósítások, röplapok keletkeztek, amelyek többnyire közöltek egy-egy képet is, illetve metszetekkel illusztrált könyvek láttak napvilágot, továbbá önálló metszetlapok jelentek meg. A tudósításokon, röplapokon látható képek sokfélék voltak, városok, várak, csatajelenetek, jelentős vagy bizarr események (esküvők, találkozók, kivégzések, temetések, természeti károk, torzszülöttek stb.) mind-mind megtalálhatók voltak rajtuk. Közös elemük a hír, az aktualitás volt, ezeket az igénytelen pár lapos nyomtatványokat a kiadók a korabeli publikum érdeklődését figyelembe véve jelentették meg. A tömegek számára készülő populáris kiadványok nem voltak igazán művészi értékű alkotások, gyorsan készültek, az újdonság, a rendkívüliség utáni sóvárgás kielégítésére születtek. Történeti forrásértékük változó, akadnak megbízható, viszonylag pontos veduták (városképek), az ábrázolások azonban nem ritkán a fantázia termékei. Az illusztrált könyvekben megjelenő és az önálló metszetlapok általában igényesebb alkotások voltak, többnyire jobb minőségű alkotók – művészek, nem pedig mesteremberek – készítették őket. Magyarországon a XV. században megjelent néhány nyomtatvány illusztrációk nélkül készült, külföldön

azonban napvilágot láttak magyar vonatkozású fametszeteket tartalmazó könyvek, amelyek megpróbálták közelebb hozni a kor emberéhez például a magyar uralkodókat. (A *Thuróczy-krónika* mindkét 1488-as kiadásában a magyar vezérek és királyok elképzelt portréi is helyet kaptak, illetve a híres *Schedel-krónikában* 1493-ban jelent meg Buda minden bizonnyal hiteles előkép alapján készült látképe, továbbá az egyházmegyék nyomtatott misekönyveiben is láthatók voltak magyar szenteket ábrázoló metszetek). A XVI. században már itthon is működtek fametszők, és számos illusztrációt is tartalmazó kötet hagyta el a sajtót. Azonban önálló metszetek vagy tudósítások, röplapok nem láttak napvilágot, egy kiadványt leszámítva: *Manlius* Monyorókeréken működő nyomdájában 1587-ben jelent meg a – Zala megyei Kacorlak melletti – Sárkányszigeten történt összeesésről hírt adó tudósítás, ám ez a nyomtatvány (RMNy 599.) nem tartalmazott képet. Vagyis a magyar történelemről, a magyarországi eseményekről hírt adó különféle nyomtatványok külföldön, főleg német nyelvterületen láttak napvilágot.

A kor Magyarország iránti érdeklődése a török fenyegetéssel volt magyarázható, és a magyar–török háborúskodás lassan megváltoztatta a nyugatnak a magyarságról alkotott, meglehetősen elmarasztaló képét. A negatív tónusok helyett a „Magyarország a kereszténység védőbástyája” toposz kezdett általánossá válni, hogy majd a XVII. század végén, részben *Thökölynek* köszönhetően ismét negatívra változzon: „Magyarország a kereszténység ellensége” lett. A nyugat magyarságképét a szövegek mellett a képi ábrázolások is befolyásolták. A külföld véleményének vizsgálatakor a metszeteket és egyéb képi ábrázolásokat is figyelembe kell venni, hiszen nem ritkán a szöveges forrásoknál hatásosabban közvetítették a külhoni vélekedéseket.

Ezeket a képi forrásokat gyűjtötte egybe *Szalai Béla* két, egymáshoz szervesen kapcsolódó kötete: az *Így tudták, így hitték, így képzelték: A magyar történelem kortárs metszetein 1514–1592* és a folytatásának tekinthető *A tizenöt éves háború metszetein*. Az összeállító lassan-lassan egy egész kutatóintézet munkáját végzi el, méltó örököse az intézményi háttér nélkül működő nagy egyéni kutatóknak, *Szabó Károlynak*, *Petrik Gézának*, *Szinnyei Józsefnek* vagy akár gróf *Apponyi Sándornak*, a nagy gyűjtőnek, aki összeállította kollekcója mintaszerű katalógusát. Szalai évtizedek óta az egyik legjelentősebb magángyűjteménnyel rendelkezik metszetekből, és az elmúlt mintegy két évtizedben a hazai metszetkutatás

meghatározó személyiségévé vált, *Rózsa György és Szilárdfy Zoltán* munkásságának folytatójává, kiterjesztőjévé. Monumentális vállalkozása, a három kötetben és a hozzájuk kapcsolódó három kiegészítésben napvilágot látott *Magyar várak, városok, falvak metszeteiken 1515–1800* című munka (2006–2021) megkerülhetetlen alapműve a művészettörténészeknek, történészeknek, helytörténészeknek, gyűjtőknek és antikváriusoknak. Biztosan állítható, hogy a most megjelent két kötet hasonlóan nélkülözhetetlen mű lesz a magyar múlt valamennyi hivatásos kutatója és gyűjtője számára.

Szalai Béla eredeti foglalkozását tekintve mérnök, így műszaki végzettségéből adódóan is a tények, a forrásokból kikövetkeztethető bizonyosságok következetes tisztelője. Mivel a metszetre vonatkozó levéltári vagy egyéb írásos források köre meglehetősen szerény, elsődlegesen magukból a fennmaradt alkotásokból kell a kutatónak megállapításait levonnia. Világosan elkülöníti ennek érdekében a minden kétséget kizáró bizonyosságot, a kikövetkeztetett valószínűséget és a feltételezést, a további kutatások megerősítésére vagy elvetésére váró hipotézist. Ez a rokonszenves kutatói attitűd az egyik nagy értéke Szalai munkásságának. A másik a magyar múlt szenvedélyes szeretete, az a törekvés, hogy a ma embeéréhez az egykori képi ábrázolásokon keresztül hozza közel a régvolt valóságot.

Az első kötet az *Így tudták, így hitték, így képzeltek: A magyar történelem kortárs metszeteiken 1514–1592* címet viseli. A cím szellemesen és kifejezően utal a metszettek forrásértékére: akad köztük megbízható, pontos ábrázolás, de tekintélyes részük a kortársak hiedelmeit és képzeletét tükrözi. A két utóbbi kategóriába tartozó metszetteknek is megvan egyébként a forrásértékük: a kor mentalitására, hiedelmeire, elfogultságaira, ideológiájára lehet következtetni belőlük. Érdemes belenézni a külhoni tükörbe: nyilvánvalóvá válik, hogy ami nekünk, magyaroknak fontos, meghatározó esemény volt, az esetleg Európa szerencsésebb felében nem váltott ki szinte semmilyen visszhangot. Jól jellemzi ezt az 1552-es várháborúk képi ábrázolásának hiánya. Míg számunkra Eger dicsőséges védelme a nemzettudat egyik alapja, a kortárs nyugati közvélemény nem reagált rá. Kicsi a valószínűsége, hogy készült az ostromról metszet, amely az idők során elkallódott – az esemény minden jel szerint hidegen hagyta az egykorú német vagy itáliai közönséget. Eger ábrázolásának hiányát némileg pótolja Szigetvár 1566-os ostromának bőséges képi megjelenítése: 17 metszetről van tudomása

a kutatásnak. Máskor a hatalom igyekezett megakadályozni egy-egy esemény vizuális ábrázolását. Erre példa *Fráter György* meggyilkolása, amely a *Habsburg* uralkodó tudtával, beleegyezésével történt, és a jelek szerint az udvar igyekezett elejét venni, hogy a gyilkosság igazán széles körben ismert legyen. A nyugati közvélemény erősen a Habsburgok befolyása alatt állt, ennek egyik jele, hogy a Mohács után megkoronázott és *I. János* néven uralkodó *Szapolyai János* persona non grata lett, főleg a törökkel kötött megállapodást követően, és ezért ellenfelének, *I. Ferdinánd*nak lényegesen jobb volt a nyugati megítélése. A kötetben 176 kép található. Időhatárát tekintve a *Dózsa*-féle parasztháborútól a tizenöt éves háború kezdetéig terjed a gyűjtőkör, egy kivétellel: az említett, *Fráter György* meggyilkolását ábrázoló metszet nem egykorú, 1630-ban készült *Matthäus Merian* műhelyében. Földrajzi határok alapján a Magyar Királyság területén történt események, illetve a Magyarország határain belül található várak, városok megjelenítései kerültek a kötetbe. Néhány esetben azonban láthatók határon túli események képi ábrázolásai is, amennyiben a magyar törtélem szempontjából kiemelkedően fontos eseményről van szó, mint például a Bécsben megkötött *Habsburg–Jagelló* házassági szerződés vagy az uralkodó, *I. Ferdinánd* szintén bécsi temetése. Formai szempontból a sokszorosított grafika alkotásai kerültek a kötetbe, néhány esetben azonban Szalai itt is kivételt tett, és egynéhány, különösen jelentős forrásértékű rajzot is felvett. Ezek többnyire hadmérnökök által készített alaprajzok, és mint ilyenek, előképeiül szolgáltak a várakat, városokat ábrázoló metszetteknek. Elsősorban fametszetek másolatait találjuk a kiadványban, de mivel a század második felében növekvő számban már rézmetszetek is készültek, így értelemszerűen azok is helyet kaptak a gyűjtésben. A képi források között akad önálló lap, kötetben napvilágot látott metszet és tudósítás, valamint röplap is. Szalai megfogalmazása szerint a teljességre törekedni kell, de ez elérhetetlen. A könyvekben megjelent metszettek és az önálló lapokat illetően talán sikerült elérni a teljességet, a röplapok esetében ez nem valószínű, a tudósításoknál pedig egy reprezentatív válogatás közlése volt az összeállító célja.

Tárgykörét tekintve a kiadványba csak azok a portrék kerültek be, amelyekkel együtt ábrázolták annak az eseménynek a képét, amely az illetőt híressé tette. Helyet kaptak az összeállításban azok az ostromképek, harci vagy egyéb események ábrázolásai is,

amelyek egyértelműen kötődnek egy adott helyhez vagy eseményhez.

A közölt metszetek nagy számban variációk, változatok, valamely közös előképre visszanyúló ábrázolások. A XV–XVI. századi metszeteket egyébként nagyon sokszor más-más személy, város vagy vár bemutatására is felhasználták, vagyis egy-egy dúc több felirattal is megjelenhetett. Ezek a többszöri közlések persze a képzelt ábrázolásokra voltak jellemzőek.

A könyv szerkezetét a magyar történelem időrendje határozza meg. Szalai a standard művek alapján rövid, de tartalmas áttekintését adja a hazai históriának, pontosabban annak a részének, amely a metszeteken tükröződik. Vagyis nem kapjuk hézagtalan összefoglalását nemzeti történelmünknek, viszont a kötet megbízható és nélkülözhetetlen információkat nyújt a közölt metszetek értelmezéséhez, a kor egészében való elhelyezéséhez, az összefüggések megértéséhez. A választott szerkezet elsősorban a történészek érdeklődését veszi figyelembe, az ő kutatásaikat igyekszik megkönnyíteni. Természetesen a metszeteket készítő művészek és a topográfiai szempont szerinti keresés is lehetséges, a kötet használatát a *Mellékletek* könnyítik meg. Itt található a *Katalógus*, benne az ismertetett metszetek adatai – méret, megjelenési hely, készítő(k), lelőhely, irodalmi utalások – szerepelnek. A katalógusban egyébként két nagy részben sorakoznak betűrendben a leírások, az első a *Helyszínek* – végső soron ez a melléklet a földrajzi mutató szerepét is betölti –, a második pedig az *Események*. Az 1566-os török hadjáratl kapcsolatosan Itáliában készült metszetek feliratainak magyar fordítása a következő egység, majd a *Sebastian Münster Cosmographiájának* különböző kiadásaiban – a fontos munka összesen 36 edícióban jelent meg 1544-től – közölt magyar városképek áttekintő táblázata szerepel. A következő rész egy mutató, a metszők és kiadók jegyzéke, majd az *Egyesített irodalomjegyzék* elnevezésű részt találjuk a kötetben. Itt kapott helyet az alkalmi nyomtatványok és a korabeli metszetes könyvek bibliográfiai leírása is a felhasznált szakirodalom mellett. A melléklet legterjedelmesebb része a képek hasonmásait közli, a körülményekhez képest jó minőségben sikerült publikálni a változatos képanyagot.

A mű folytatása a *tizenöt éves háború metszetein*. Gyűjtőkörre, a kötet szerkezete alapvetően megegyezik az előző tomuséval. Egy jóval rövidebb korszak képi forrásait gyűjtötte egybe ebben a kiadványban Szalai, mégis, a közölt metszetek száma csaknem duplája az előzménynek tekinthető merítésnek, vagy-

is lényegesen gazdagabb anyag állt a kutató rendelkezésére. Ez a tény bizonyítja, hogy mennyire foglalkoztatta a korabeli Európa nyugati részét a kibontakozó tizenöt éves vagy más néven hosszú háború, amely egyébként rövidebb ideig tartott, ezért indokoltabb lenne a „hosszú háború” elnevezés. Kezdetét 1593-ra teszi a történetírás, bár a kisebb-nagyobb összecsapások már 1592-től sokasodtak, és lényegében szinte lappangva nőtt ki a kisebb csatákból a pusztító nagy háború. Záró aktusa az 1606-ban megkötött zsitvatoroki béke volt, amely rögzítette a jól induló hadakozás alatt végül megszerzett török hódításokat, Eger és Nagykanizsa elvesztését – vagyis meghíusult a török magyarországi kiűzésének reménye.

A kötet célja a szerző megfogalmazása szerint a háború eseményeiről és helyszíneiről megjelent metszetek összegyűjtése, rendszerbe foglalása és feldolgozása volt. A gyűjtőkör térbeli határai alapvetően a Magyar Királyság – beleértve Erdélyt – területével egyeznek meg. Néhány esetben azonban találkozhatunk a kötetben olyan, nem magyarországi események metszeteivel is, amelyeknek előzménye az országban történt. Példa erre a Bécsben 1595-ben a győri vár feladásáért halálra ítélt *Hardegg* kivégzése vagy a hasonló okból eljárás alá vont *Georg Paradeiser* nagykanizsai kapitányon és bűnösnek talált társain végrehajtott halálos ítélet.

Az időbeli határok az 1592-es év eseményeitől az 1606-ig megjelent metszetre vonatkoznak, néhány esetben azonban pár évvel később publikált alkotások is helyet kaptak a kiadványban, így *Samuel Dilbaum Eikonografia* című, a tizenöt éves háború történetét feldolgozó művének 1607-ben közrebocsátott második kötete. Bizonyos értelemben a tizenöt éves háborúból nőtt ki a *Bocskai*-féle szabadságharc (1604–1606), ennek képi ábrázolását azonban Szalai mellőzte.

A kötetben 312 kép található, a sokszorosított metszetek mellett néhány rajz másolata is helyet kapott. A mellékletek lényegében megegyeznek az előző tomusban közöltekkel, vagyis az *Események, metszetek és készítőik évről évre* az időrendet követi, az *Adattár* elnevezésű a helyszíneket, eseményeket és metszeteiket tartalmazza: itt található a művek pontos leírásai. A szerző eredetileg nem tervezte a Budáról készült metszetek közreadását, abból a megfontolásból, hogy *Rózsa György* magisztrális összeállításában ezt már megtette (RÓZSA György. Budapest régi látképei 1493–1800. Budapest: Akadémiai K., 1963.). Ezt az elgondolását Szalai később módosította, és a teljesség okán a Budát ábrázoló

grafikákat is közreadta, de külön részben. Az előző kiadvánnyal ellentétben egyesített személy- és helynévmutató kapcsolódik a kötethez.

Mindkét kiadványhoz *Molnár Antal*, a Történettudományi Intézet igazgatója írt ajánlást.

Hogy egy kritikai észrevételt is tegyünk a két nagyszerű könyvhöz: a kötetek szöveges részét számtalan metszet illusztrálja, ezeknek lelőhelye azonban hiányzik. Sokszor a szöveg összefüggéseiből rá lehet jönni a kép eredetére, nem ritkán azonban ez nem

sikerül. Jó lett volna az illusztrációként szolgáló érdekes képanyaghoz is magyarázó szöveget, leírást kapcsolni.

A két kötet tanulmányozása, a mozgalmas csatajelenetek, várostromok képe vizuálisan is átélhetővé, személyessé teszi a XVI. század tragikus történetét, és egy másik szemponttal egészíti ki azt a tudást, amely a történeti szakirodalom olvasása révén szerzhető meg.

Pogány György

KISZL Péter – BODA GÁBORNÉ KÖNTÖS Nelli, szerk. Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2020. Budapest: ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021. 447 p.

Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2020

2021-ben, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet gondozásában, *Kiszl Péter* intézetigazgató és *Boda Gáborné Köntös Nelli* adjunktus szerkesztésében jelent meg a *Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2020* című kötet, amely a *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság* című, megelőző évben lezajlott konferencia alkalmából készült. A mű a 2013-ban indított konferenciasorozatnak – mely a *Magyar Tudomány Ünnepe* programsorozatába ágyazódik – immár harmadik kötete. A könyv tematikája közvetlenül kapcsolódik nemcsak az ünnephez, de a magyarországi felsőfokú könyvtárosképzés indulásához és az ELTE Könyvtártudományi Tanszék alapításának 70. évfordulójához is.

Mind a szerzők, mind a kötet szerkesztői hatalmas munkát végeztek: az utolsó oldalain színes illusztrációkkal ellátott kiadvány terjedelme 447 oldal. A rektori, dékáni és minisztériumi előszót követően – melyekből kiderül, hogy a kezdeményezés, amely a tudományos eredmények hazai és nemzetközi disszeminációját célozza, a folyamatos fejlődést szolgálja és versenyképességet biztosít¹ – 48 szerző változó terjedelmű dolgozata kapott helyet a könyvben.

A tanulmányok, visszaemlékezések és az ELTE-n folyó könyvtárosképzés 7 évtizedét áttekintő bibliográfia a képzés krónikájaként olvashatók, de a kötet egyben a képzéshez kapcsolódó érzelmi, lelki rezdülések számára is teret enged.

Nem lehet, de talán nem is szerencsés azzal a céllal felütnünk a kiadványt, hogy azt elejétől a végéig egyhuzamban elolvassuk. A szerkesztők tudatosan törekedhettek arra, s megfontolt türelemmel válogatták úgy az anyagot, hogy olyan összeállítást hozzanak létre, amely bevezeti az olvasóját a könyvtár- és információtudomány friss eredményeibe, a